

Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка: Педагогічні науки. – Кіровоград. – 2002. – Вип. 45. – Ч. I. – С. 144 – 149.

3. Луначарский А.В. Учитель, учись! / В кн.: Луначарский А.В. О воспитании и образовании. М.: Учпедгиз, 1976. – 354 с.
4. Оконь В. Введения в общую дидактику / В. Оконь. – М.: Высшая школа, 1990. – 382с.
5. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека: (Советы воспитателя): научное издание / В. А. Сухомлинский. – К: Радянська школа, 1975. – 236 с
6. Основи дидактики: навч. посіб. / В. М. Чайка. – К.: Академвидав, 2011. – 238 с.

Кайда І.

Науковий керівник – доц. Васильківська Н.А.

ФОРМУВАННЯ У ЧЕТВЕРТОКЛАСНИКІВ УМІНЬ ВИКОРИСТОВУВАТИ ЧИСЛІВНИК ЯК ЗАСІБ МІЖФРАЗОВОГО ЗВ'ЯЗКУ

Необхідною умовою формування соціально активної і духовно багатой особистості є озброєння її вміннями та навичками вільно володіти мовою. Тому одне з найголовніших завдань школи, зокрема, її початкової ланки, – навчити школярів змістовно, граматично правильно і стилістично вправно висловлювати думки в усній та писемній формах. Найбільші можливості для цього дають не окремі слова, словосполучення чи речення, а зв'язний текст. Це і пояснює необхідність звернення методики до лінгвістики тексту.

Шкільний курс української мови містить відомості про текст, його основні ознаки, мовні засоби вираження зв'язності, що дає можливість абсолютно по-новому підійти до розвитку зв'язного мовлення учнів. Однак, аналіз типових недоліків учнівських висловлювань показує, що розв'язання проблеми навчання школярів будувати систему структурно-семантичних зв'язків між компонентами тексту потребує значної роботи. На нашу думку, однією з передумов поліпшення якості мовного і мовленнєвого розвитку учнів початкових класів є вивчення лексико-граматичного матеріалу на функціональній основі.

Зв'язні висловлювання можна будувати за допомогою різних засобів зв'язку. Традиційна класифікація, яка опирається на поділ за ознакою приналежності до того чи іншого мовного рівня, виділяє такі засоби зв'язності тексту:

- *лексичні (лексико-граматичні)* – усі види лексичних повторів; займенники різних розрядів; займенникові прислівники (вказівні, означальні); прислівники із повтором і часовим значенням; числівники ;
- *синтаксичні (функціонально-синтаксичні)* – сполучники і сполучні слова; прислівники, що означають порядок слів; частки; вставні слова; порядок слів; синтаксичний паралелізм;
- *морфологічні* (використання у цій функції граматичних ознак дієслів).

Чинними програмами і підручниками з української мови передбачено ознайомлення учнів із засобами зв'язку. Однак з існуючої багатоманітності дібрано лише деякі лексичні засоби. На наш погляд, необхідно розширити коло засобів вираження зв'язності тексту, з якими доцільно ознайомити школярів. З метою підвищення ефективності формування в учнів умінь будувати зв'язні висловлювання варто показати функцію числівників – служити засобами зв'язку в тексті. У ролі засобу міжфразового зв'язку найчастіше виступають порядкові, збірні числівники, а також кількісні числівники в поєднанні з іменниками. Одні з них можуть зв'язувати тільки контактні позиції, інші можуть пов'язувати ряд позицій загальним змістом. Наприклад:

Неподалік міста Каїр у Єгипті розташовані три найбільші піраміди. Перша з них найвеличніша піраміда фараона Хеопса. Єгиптяни вклоняються їй, тут вони здійснюють жертвопринесення. Друга піраміда належить фараону Хефрену. Третя менша за дві інші... (з газети)

З наведеного уривка видно, що числівники забезпечують смислову та структурну єдність тексту. У першому реченні узагальнюючим елементом виступає кількісний числівник *три* у поєднанні з іменником *піраміди*. Наступні речення з порядковими числівниками за змістом прикріплені до першого, розкривають поєднання трьох пірамід.

Збірні і порядкові числівники (*обоє, двоє, троє, перший, другий* тощо) переважно повністю не розкривають свого значення в межах одного речення і потребують поширеного контексту. Він нерідко являє собою ряд взаємопов'язаних фраз, що належать за змістом до того речення, в якому вжито цей числівник. Наприклад:

Дмитрик і Оленка – юні пластуни. Обоє часто допомагають стареньким і немичним.

В другому реченні числівник *обоє* вжитий без іменника, якого він характеризує в кількісному відношенні. За змістом він притягується до цього іменника, виконуючи роль засобу зв'язку.

Збірні числівники від *двоє* до *семеро* часто вживаються в поєднанні з означальними займенниками. Вони можуть стояти у препозиції, передуючи переліченню, або беручи в ньому участь. Знаходячись у кінці, числівники завершують ССЦ, завдяки чому всі речення виявляються взаємозв'язаними. Наприклад:

Туристи наближались до місця призначення. У групі було шестеро людей. Попереду йшло двоє хлопців. Першим був Дмитро – спортсмен з досвідом. Другим Назар – його брат. Важкий шлях випав туристам. Однак, усі шестеро подолали випробування.

Порядкові числівники, крім функції зв'язування компонентів ССЦ, беруть активну участь у композиційній організації тексту. Вони перелічують описувані події і факти, розташовують матеріал за ступенем значущості (як у наведеному вище прикладі числівники *перший, другий*).

Будь-який числівник, який використовується у реченні без іменника, якого він визначає в кількісному

відношенні, «притягується» за змістом до цього іменника, в результаті чого є одним із засобів міжфразового зв'язку.

З числівником як частиною мови учні ознайомлюються у 4 класі, однак належна робота по формуванню в учнів умінь використовувати його у ролі засобу міжфразового зв'язку не здійснюється. Про це свідчить опитування вчителів початкових класів, яке показало, що більшість із них не знають, коли і за допомогою яких вправ можна це зробити.

Ознайомлення учнів початкових класів із властивостями числівника потрібно здійснювати при вивченні його як частини мови. Вчителю варто продемонструвати, що числівники можуть поєднувати окремі речення, тематично пов'язані речення і частини тексту; слід звертати увагу молодших школярів на участь порядкових числівників у композиційній організації тексту. Ознайомлюючи учнів із числівниками як засобами зв'язності тексту, варто застосовувати спеціально розроблений комплекс завдань, у яких учні переходять від вправ розпізнавального характеру до конструктивно-творчих, а від них – до творення власних текстів.

Роль числівника як засобу зв'язку окремих речень можна показати учням на такому прикладі:

Вправа 1

Одного літнього дня Оленка, Петрик і Маринка відправились на прогулянку. Усі троє прагнули пригод.

Аналізуючи подані речення, учні під керівництвом вчителя з'ясовують, що подані речення пов'язані за змістом; що в першому реченні йдеться про трьох дітей: Оленку, Петрика і Маринку, а в другому є слова *усі троє*, які на це вказують. Отже, числівник *трьох* у сполученні зі словом *усі* допомагає пов'язати речення одне з одним.

Також вчитель має показати учням можливість числівника поєднувати тематично пов'язані речення на прикладі наступного тексту.

Вправа 2

Ранкові промені

Випило на небо червоне сонечко й почало розсилати свої золоті промені — будити землю.

Перший промінь попав на жайворонка. Стрепенувся жайворонок, як дзвіночок, випурхнув із гніздечка, піднявся високо й заспівав свою срібну пісеньку.

Другий промінь попав на зайчика. Пересмикнув вухами зайчик і весело застрибав по рос'яному лугу: побіг діставати соковитої травички собі на сніданок.

Третій промінь попав у курник. Півень залопотав крилами і заспівав. Кури закудкудакали, почали перегрібати сміття і шукати черв'яків. (За К. Ушинським)

1. Прочитайте текст.

2. Поміркуйте, чому автор виділив у тексті стільки абзаців. Вкажіть, про що розповідається у кожному з них.

3. Чи можна використані в тексті числівники вважати засобами зв'язності? Як ви вважаєте, задані числівники пов'язують між собою окремі речення чи абзаци?

4. Зробіть висновок про роль числівників у тексті.

З метою закріплення здобутих знань, формування вмінь використовувати числівник у ролі засобу міжфразового зв'язку варто використовувати вправи конструктивного характеру.

Вправа 3

1. Прочитайте текст. Які слова у ньому поєднують речення між собою? Підкресліть їх.

Як свинопас царівну врятував

Прийшов до царя бідний свинопас і просить, щоб дали йому три міцних кожухи. Наказав цар дати.

Вдягнув свинопас кожуха, поліз на дерево. За перший день порвав перший кожух на клапті. За другий день від другого кожуха клоччя залишилося. Вбрався хлопець у третій кожух і доліз до верхівки дерева. (Народна казка)

2. Яку роль виконує цей засіб зв'язку у поданому тексті?

Вправа 4

1. Прочитайте речення.

Цього літа я відвідала три незабутніх місця. Першим із них були українські Карпати. У другому місці, Збаразькому замку, я побачила багато цікавих експонатів.

2. Доповніть запис так, щоб утворилось зв'язне висловлювання. Для зв'язку речень використовуйте числівник.

3. Запишіть утворений текст. Підкресліть числівник, який, на вашу думку, пов'язаний з усіма іншими.

На другому уроці вчителю слід показати учням, що числівник може поєднувати і частини тексту. Для спостереження та аналізу можна запропонувати такий текст.

Вправа 1

Всім синів ньенька годувала
і всім сином щастя-долю дала.

Перший пішов у поле орати,

другий пішов воли поганяти.

Третій пішов на тік молотити,

а четвертий солому носити.

П'ятий пішов стоги стогувати,

шостий пішов у ліс дрова рубати.

Сьомий пішов стежиноньку мести,
восьмий пішов стару неньку вести.
Постелімо постільку біленьку
та покладемо свою любу неньку!
(Народну творчість)

Прочитавши вірш, школярі з'ясовують, про що йдеться на початку тексту, про що повідомляється, в основній його частині, чим завершується текст. Тоді визначають, які слова в основній частині допомагають розкрити те, що намічено його зачином. Таким чином учні доходять висновку, що числівники допомагають пов'язувати речення у зв'язне висловлювання. Учні знаходять числівник, який немовби притягує до себе всі інші. Числівник *вісім* знаходиться в зачині, допомагаючи пов'язати його з основною частиною тексту.

З цього учні зможуть зробити висновок, що числівники поєднують не лише окремі речення, але й частини тексту.

Також на цьому етапі варто пропонувати учням вправи конструктивно-творчого характеру. Наприклад:

Вправа 2

1. *Прочитайте текст. Замініть підкреслені слова числівниками*

Спортсмени наближались до фінішу. Попереду біг Василь з нашої команди. За ним був Олександр, представник із Польщі. Вони були втомлені, але щасливі.

Вправа 3

1. *Доповніть текст, даючи відповідь на запитання.*

Зима триває (скільки?) місяці. (Яким?) місяцем є грудень. Січень – (який?) місяць зими. (Яким?) літнім місяцем є серпень.

Вправа 4

1. *За поданими запитаннями утворіть текст про роботу дітей на пришкольній ділянці.*

Яке завдання отримали діти? Що вони зробили? Які квіти посадили на першій грядці? Що посадили на другій грядці? Що зробили з третьою грядкою? Що подумали діти, коли завершили роботу?

На третьому уроці учні продовжують виконувати вправи конструктивно-творчого характеру, спрямовані на закріплення вивченого матеріалу, а також дізнаються про роль порядкових числівників у композиційній організації тексту.

Вправа 1

1. *Прочитайте текст. На місці пропусків поставте числівники, які б поєднували подані речення одне з одним.*

Змагання у нашій школі тривали три дні. В ... день турніру учні змагались з метання м'ячиків. На ... день змагань проводились бігові естафети. У ... день визначали переможців з плавання.

Вправа 2

1. *Із поданих речень складіть і запишіть текст.*

У бджіл немає дитинства. З четвертого дня годують личинок. Уже на третій день після народження вони починають чистити вулик. У віці з вісімнадцяти до дванадцяти днів бджоли самостійно будують з власного воску соти. А в п'ятнадцять днів виконують найпочеснішу роботу: збирають нектар і пилок. Живе робоча бджола влітку від тридцяти п'яти до шістдесяти п'яти днів. (3 календаря)

1. *Підкресліть слова, які допомогли вам поєднати ці речення одне з одним.*

2. *З'ясуйте, яку роль виконують числівники у цьому тексті.*

Для закріплення цього матеріалу можна запропонувати учням для переказу текст, вживаючи числівники у ролі засобів міжфразового зв'язку.

Вправа 3

Красиві слова і красиве діло

Одного разу серед літнього дня захмарило і пішов дощ. А в лісі в цей час було троє хлопців. Вони сховалися в хатинці і дивилися, як з неба ллє, мов з відра. Коли це бачать, до хатинки біжить ще один хлопчик. Незнайомий. Мабуть, з іншого села.

Одежа на ньому мокра, як хлющ. Він тремтів від холоду. І ось один з тих хлопців, що сиділи в сухому одязі, сказав:

- Як же ти змок на дощі! Мені жаль тебе.

Другий теж промовив красиві слова:

- Як страшно опинитися в зливу серед поля. Я співчуваю тобі.

А третій не промовив жодного слова. Він мовчки зняв із себе сорочку і дав її змоклому хлопчикові. Той скинув мокру сорочку й одягнув суху.

Гарні не красиві слова. Гарні красиві діла. (За В. Сухомлинським)

Прочитавши текст, учні з'ясовують, що в ньому йдеться про трьох хлопців. Це зазначається у зачині. В основній частині описується, як кожен з хлопців відреагував на незнайомця. Пов'язати зачин і основну частину у цьому випадку теж допомагають числівники.

Завершальним етапом у формуванні умінь використовувати числівник як засіб міжфразового зв'язку є написання учнями твору на тему, яка передбачає використання числівника у ролі засобу міжфразового зв'язку, наприклад: «Шкільні змагання», «Робота на пришкольній ділянці».

Урізноманітнення та вдосконалення роботи над лексико-граматичним матеріалом безперечно сприятиме розширенню знань молодших школярів, підвищить інтерес до виучуваної теми. Ознайомлення із функціональними можливостями числівника сприятиме вдосконаленню письмових робіт учнів і забезпечуватиме реалізацію основної мовленнєвої мети вивчення української мови у початкових класах.